

Năsăudenii și Războiul pentru independența din 1877

GRIGORE GĂZDAC

Este știut că, peste granițe despărțitoare, poporul român — din toate provinciile românești — a avut permanent conștiința unității sale naționale, de neam și limbă, a trăit unitar marile evenimente ale istoriei sale naționale. A fost de aceea firesc ca revoluțiile de la 1848 să fi fost înfrățit desfășurate, ca Unirea de la 1859 să fi avut puternic ecou și largă participare și în Transilvania, ca luptele de la 1877 și proclamarea independenței României să fi fost trăite și sărbătorite pe tot cuprinsul pământului românesc.

În cele ce urmează vom relata și readuce în memorie câteva aspecte ale participării năsăudenilor, ale sărbătoririi la Năsăud a victoriilor românești împotriva turcilor în Războiul pentru independență din 1877. Desfășurarea luptelor era urmărită cu multă atenție atât de oamenii maturi cât și de elevi : „În timpul Războiului independenței, 1877—1878, noi citeam ziarele cu mare ardoare și ne bucuram de orice izbândă a armatei române. Cunoșteam tot ce se întâmplă“, — notează elevul Iuliu Moisil, pe atunci în clasa a VII-a de liceu.¹

Altă dată, în „Amintiri din tinerețe“, Iuliu Moisil scrie următoarele despre cele organizate și realizate la Năsăud în lunile noiembrie (căderea Rahovei) și decembrie 1877 (căderea Plevnei) : „În 1877 la sosirea știrilor îmbucurătoare de victorie ale armatei române, publicul năsăudean, cu mic cu mare, profesori, funcționari, țărani, școlari, plecau manifestând pe străzile orașului în frunte cu muzica, în cîntece naționale și în chiote entuziaste de bucurie, căci *Virtus Romana Rediviva* era din nou vădită, pe cîm-

1. Iuliu Moisil: „Amintiri din viața de liceu“ în Arhiva someșană no. 26/1939 p. 16.

piile de luptă din Bulgaria. Profesorii tineri și chiar elevii țineau înflăcărare cuvântări, orașul seara era iluminat, ferestrele clădirilor erau pavoazate cu diferite urări și texte sentențioase.

Cînd trupele române au cucerit Rahova, năsăudenii, sărbătorind această victorie, au botezat otelul acesta² cu numele de Otel Rahova. În amintirea luptelor de la Grivița, năsăudenii au botezat al doilea otel, cu numele de Otel Grivița.³ Amîndouă există și azi purtînd necurmat acelaș nume. . . Cînd s-a aflat în Năsăud de căderea Plevnei, noi — în afară de manifestările entuziase pe străzi — o parte din elevii gimnaziului am sărbătorit acest foarte memorabil fapt din istoria neamului nostru cu deosebit fast. Mica noastră societate secretă Virtus romana rediviva, (că cea adevărată era tocmai în acea vreme suspendată din cauze pe care noi nu le cunoșteam exact iar noi — vreo douăzeci de școlari — o înființasem în secret, pentru noi), a sărbătorit-o printr-o ședință ținută într-o duminică în localul vechiului local al gimnaziului, în sala clasei a VII-a. Unul dintre noi rosti o vorbire înflăcărată despre căderea Plevnei și strălucita biruință a românilor, iar alții au recitat poezii naționale.

Intelectualii din ținutul nostru însă au sărbătorit într-un mod deosebit, fiind chemați de un comitet organizator, compus din profesori — cu toții la Năsăud. Reproduc această chemare, care sună frumos, care se trimisese în mai multe exemplare în comunele grănicerești, din care una se păstrează la Muzeul năsăudean :

Către intelectualii români din Năsăud,

Victoria armatelor române culminată la Plevna se va sărbători la Năsăud joi, în 20 a lunii curente.

Această festivitate se[va] termina seara cu un banchet împreunat cu una petrecere muzicală.

La această festivitate avem onoare a invita cu toată stima pe onorații intelectuali.

Năsăud la 17 decembrie 1877

Comitetul organizator.

În seara aceea, pe cînd intelectualii grăniceri sărbătoreau victoria de la Plevna în otelul Rahova noi o grupă de școlari încă am sărbătorit-o la gazda unor colegi de-ai noștri, care erau în fanfara gimnaziului — înființată în 1872. Casa acestei gazde era sus pe deal, pe care noi elevii îl numeam Olimp-Olimpul Năsăudului, unde am petrecut pînă noaptea tîrziu, în cuvântări avîntate, cîntece naționale și cvartetul nostru reproducînd și executînd piese

2. Este vorba de localul clădit în 1814, în timpul graniței, ca ospătărie și destinat a fi, începînd din 1861, „casină” și „reuniune de citit”: „Reuniunea română de lectură (cassina)”, cum o numește A.P. Alexi în „Helvetia și W. Tell” (Brașov 1888, p. III). În prezent în această clădire se află Arhivele statului din Năsăud; clădirea de pe colțul dintre Bd. Republicii și piață.

3. Clădirea există și astăzi în Năsăud, pe strada Grivița, colț cu Piața Unirii.

muzicale, pe care le cânta fanfara, răspîndindu-se melodiile armonioase de acolo peste întreg Năsăudul“.⁴

Aceleași manifestări sînt redată astfel în „Amintiri din viața din liceu“, publicate de Iuliu Moisil în Arhiva someșeană: „În anul 1877 cînd s-a primit știrea că Plevna a căzut în mîinile armatei române, intelectualii năsăudeni au sărbătorit victoria aceasta într-un mod festiv. Dar și noi școlarii, în aceeași seară, am sărbătorit în Olimpul Năsăudului, în casa unui țaran, Ion Iovu Moldovan, gazda școlarilor bîrgăoani, prin cuvîntări naționale înflăcărâte, prin toaste, prin cîntările orchestrei noastre — cu un entuziasm deosebit — victoria armatelor române culminate la Plevna“.⁵

Acestea sînt amintirile unui elev, pe atunci în clasa a VII-a de liceu. Să urmărim în continuare confirmarea lor în documentele de arhivă.

S-au organizat la Năsăud manifestări de bucurie, de solidaritate patriotică, de înfrățire în lupta pentru independență, pentru libertate națională și socială. Aceste manifestări au fost inițiate de un comitet în fruntea căruia se aflau profesorii A.P. Alexi, Maxim Pop, Ioan Tancu și alții. După exemplul profesorilor au acționat și elevii. Desigur, toate aceste acțiuni s-au pregătit cu destulă taină și s-au desfășurat sub pretextul unor „petreceri sociale“, fără îngăduința organelor statale austro-ungare. Reacția acestora se poate urmări într-un șir de acte de corespondență, trimise către autoritățile locale române, precum și în răspunsurile pe care acestea le dau, încercînd să se acopere prin hîrtii, neintervenind direct în acțiunile ce se organizau, lansînd interdicții formale. Participarea tacită, — inclusiv a conducerii fondurilor grănicerești, a directorului școlii, a vicarului etc., — se poate citi în tonul și printră rîndurile adreselor de interdicție trimise profesorilor menționați; în faptul că se rămîne la nivelul unor atenționări scrise, formale — practic ineficiente, atenționări la care îi obliga o elementară precauție, aceea de a evita implicarea instituțiilor românești, cu tot ceea ce putea urma pentru acestea; în faptul că organele locale românești răspundeau la o sesizare sau alta cu destulă întîrziere, lăsînd timpului să tempereze nervii. Aceste interdicții nu pot fi înțelese ca atitudini decise, pentru că o astfel de atitudine ar fi dus la oprirea acțiunilor. Însuși faptul că nu s-au informat organele în drept denotă o coparticipare tacită reală a forurilor de conducere locale românești la acțiunile ce se organizau.

Din chemarea citată în amintirile sale de către Iuliu Moisil, rezultă că se inițiau acțiuni la numai cîteva zile de la căderea Plevnei (28.XI/10.XII.1877): La 10 decembrie 1877 cade Plevna. iar chemarea este datată la 17 decembrie 1877.

4. Iuliu Moisil: „Amintiri din tinerețe“ — text inedit. Manuscrisul se păstrează în „Fondul Emil Precup“; acesta a făcut următoarea mențiune pe textul dactilografiat: „În arhiva tatălui meu, fost coleg de liceu cu Iuliu Moisil, s-a păstrat un manuscris de-al lui Iuliu Moisil, scris pe foi de caiet vechi. . . , care prezintă importanță ca material documentar istoric“.

5. Iuliu Moisil: „Amintiri din viața de liceu“, în Arhiva someșeană no. 26/1939, p. 14.

Sub numărul 162 din 18 decembrie 1877 directorul liceului, profesor dr. Paul Tancu, atenționează profesorii A.P. Alexi și Maxim Pop desfășurându-i de la organizarea unor demonstrații. Scrisoarea urmărește în principal să disculpe instituția școlară ca atare, să evite acuza de inițiativă de la nivelul oficial al gimnaziului și să situeze manifestările la nivelul unor inițiative și răspunderi exclusiv particulare, personale :

„Mult On. Domn Maxim Pop și Dr. A.P. Alexi,

Mi-a venit la cunoștință cum că aici în loc s-a constituit un comitet cu scop de a aranja o demonstrație publică politică și că M.O. D-ta participi ca membru în acel comitet. Mă aflu silit (s.n.) a-ți interzice cu toată seriozitatea participarea în acel comitet din următoarele motive :

Imprejurările grave politice în care trăim sînt de atare natură că înaltul regim [austro-ungar] nu poate fi indiferent de cele ce se petrec la noi, din această cauză instituttele noastre sînt supuse la o aspră inspecție în privința spiritului domnitor. După părerea mea participarea profesorilor la demonstrații politice ar expune institutul la care conlucra și D-ta în o poziție critică și plină de urmări grele.

Mai departe, demonstrația proiectată se întîmplă fără știrea și concesiia autorităților publice competente și prin urmare aceia vor suferi urmările care au înscenat-o.

În fine, demonstrația înscenată cu treascuri, iluminată, parăzi pe străzi, cu muzică, transparente etc. avînd un caracter de demonstrație publică și nu de petrecere socială este cu totul acomodată ca junimea văzîndu-și profesorii în frunte să exceleze și să se abată de la conduita lor plină de toată lauda de pînă acum și așa, în manifestările și entuziasmul general (s.n.) să comită fapte fată de străini care ar umbri prestigiul ei și al instituției, ba chiar egzistentă acesteia din urmă.

Direcțiunea gimnaziului sup. rom. gr. cat.

Năsăud, 18 dec. 1877

Dr. Paul Tancu“6

Semnificativă este sesizarea, mai categorică, dar de ultim moment, a fondurilor grănicerești, care atenționează conducerea gimnaziului abia în 20 decembrie 1877, cînd sînt deja organizate manifestările. Cu numărul 418 din 20 dec. 1877 prezidiul comitetului fondurilor școlare scrie directorului școlii :

„Am înțeles că D-nii prof. Dr. Artemiu Publiu Alexi și Ioan Tancu au de scop să ilumineze edificiul fostului pretor (cvartilul colonelului) și să expună transparente în onoarea căderii Plevnei. Desfășuiesc orice ovațiune de la edificiile școlare și a fondului școlar central ca niște lucruri neconsulte, voiesc ca și junimea școlară să fie ferită de demonstrații necugetate.

Pentru aceea vă recer a încunoștința D-nii profesori sus amintiți a întrelăsa iluminăția de la edificiile pretorului și de la cele școlare.

De la Prezidiul comitetului fondurilor școlare,
Năsăud în 20 dec. 1877.

Grigore Moisil, vicar“7

6. Arhivele statului Năsăud, Fondul Liceul George Coșbuc, pachet IV, dosar 11/1.

7. Arhivele statului Năsăud, Fondul vicariatului Rodnei, pachet 250, dosar cu actele pe 1878.

Manifestările au avut loc, așa cum rezultă din amintirile acad. Iuliu Moșil, precum și dintr-un șir întreg de adrese, frământări, sancționări etc. consemnate în acte de arhivă, păstrate. Organele statale au ajuns totuși în posesia unor informații despre acțiunile care au avut loc. Prima scrisoare prin care se solicită relații despre aceste manifestări, este aceea a episcopului Pavel, cu nr. 159 din 10 ianuarie 1878. Ea cere vicarului Grigore Moșil să facă cercetări referitor la demonstrațiile ce s-au făcut „din ocaziunea că a căzut Plevna“ :

„Nr. 159

Reverendissime în Hristos Frate,
Precum s-a referit oficios la Locurile mai Înalte profesorii gimnaziului nostru gr. cat. din Năsăud — din ocazia că a căzut Plevna au aranjat și au făcut demonstrațiuni publice care țintesc contra cauzei noastre comune, în a căreia urmare sum necesitat a concrede R-ssmei Frăției Tale să expui profesorilor de la atinsul gimnaziu cum că oficial lor este de a instrui cu efect tinerimea studioasă în științele necesare și în cuprinderile ce dezvoltă patriotismul recerut pentru cetățenii credincioși și pașnici și nici decît se țin de sfera lor a face politică, mai virtos de acele care — precum și ținuta profesorilor — servesc pentru tinerimea studioasă de exemplu apt spre consecințe dăunose.

Deci să provoci pe acei O.O.D.D. profesori ca considerînd chemarea lor, ponderozitatea și siguranța stațiunilor sale, astfel de demonstrațiuni mai mult să nu le petreceți și în viitor să-și consacre puterile pentru instruirea tinerimii cu efectul dorit, căci urmînd altă direcțiune chemării lor nicicînd nu vor corespunde.

Noi prețuim mult gimnaziul nostru gr. cat. din Năsăud, dorim bunăstarea și înaintarea lui și sîntem gata în interesul aceluia a face tot ce e cu putință nu numai pentru sustinerea ci și pentru progresarea lui și chiar pentru aceea nimica nu ne-ar putea cășuna mai mare durere decît dacă profesorii prin ținuta și faptele lor demonstratorii ar provoca pentru noi o poziție ca aceea și ne-ar prăgăti o atare stare din care mai mult să nu putem face nimic pentru prosperarea aceluia gimnaziu.

Pentru aceea, în interesul aceluia gimnaziu. din nou sîntem necesități a reflecta și provoca pe O.O.D.D. profesori ca numai cele ce țin de sfera activității lor să le îplinească cu diligența și solicițudinea recerută iar în alte direcțiuni și mai ales în direcțiunea politică — neavînd acea chemare — nimica să nu facă, ca nu cumva să vină timpul cînd pentru cele făcute dimpreună cu Noi și dinșii să aibă părere de rău.

Dacă vei comunica acestea cît mai în grabă cu profesorii gimnaziali, după aceea fără amînare să ne încunoștiințezi despre ziua cînd le-o-ai comunicat, făcîndu-ne deodată cunoscută plăcerea sau neplăcerea cu care vor fi primite aceste cuvinte părintești din partea corpului profesoral.

Gherla la 10 ianuarie 1878

Pavel — episcop⁸.

Grigore Moșil solicită prezentarea scrisorii episcopale în consiliul profesoral și primește din partea școlii, următoarea comunicare :

8. Arh. Statului Năsăud, Fondul vicariatului Rodnei, pachet 98, dosar 1457.

Venerat Oficiu vicarial,

În urma pretioasei transcrieri dd. 14 ianuarie a.c. nr. 21 a Veneratului oficiu vicarial gr. cat. subsemnata Direcțiune a convocat prin circulară corpul profesoral în ziua de 19 ianuarie și a comunicat grațioasa scrisoare a Ilustrității Sale Domnului Episcop gr. cat. de Gherla Mihail Pavel dd. 10 ianuarie a.c. nr. 159 prin care consfătuiește profesorilor gimnaziali abținerea de la orice demonstrațiuni politice. care corp profesoral a lut-o spre știință și observare în viitor.

*Diracțiunea gimnaziului sup. gr. cat. Năsăul,
9 febr. 1878
Dr. Paul Tanco
dir. gimn^o.9*

Se părea și se dorea ca lucrurile să se oprească aici, prin aceste măsuri. Nu se întâmplă însă așa. Aceasta atât pentru că organele statale nu erau satisfăcute de măsurile luate, cât și pentru faptul că anul 1878 mai înscrie două acțiuni ce nu convin organelor superioare de stat și bisericești :

a) apariția primei istorii a Războiului de independență, cartea „Resbelul orientale ilustrat“ de A.P. Alexi și Maxim Pop și

b) apariția în anuarul școlii pe 1877/78 („Programa a IX-a a gimnaziului superior român gr. cat. din Năsăud“ — Bistrița 1878) a studiului lui A. P. Alexi „Istoria dezvoltării ideilor cosmogonice și geologice“, studiu în care profesorul năsăudean tratează problemele în mod științific, materialist.

Așa se explică continuarea cercetărilor și anchetelor, cerute prin scrisoarea episcopală nr. 3720 din 7 august 1878 (referitoare la Resbelul orientale ilustrat) și ordinațiunile nr. 5821 din 14 dec. 1878 și 922 din 17 februarie 1879 ale consistoriului episcopal (referitoare la studiul lui A.P. Alexi despre ideile cosmogonice și geologice).

Despre desfășurarea întregului proces care privește „Resbelul orientale ilustrat“ vom vorbi în partea a doua a prezentei lucrări.

În ceea ce privește celelalte ordinațiuni este de remarcat faptul că vicarul Grigore Moșil nu intră în alertă după prima scrisoare, din decembrie 1878, ci abia după cea de a doua, când — în aceeași zi — va trimite o scrisoare Comitetului fondurilor școlare :

„Nr. 87/1879

Veneratului Comitet al fondurilor școlare
grănicerești, în loco.

În alăturare am onoare a vă comunica în copie scrisoarea episcopescă din 10 ianuarie 1878, nr. 159, emandată după ținerea festivității căderii Plevnei în d-bre 1877.

Ce cuprinde acea scrisoare se vede. Am numai să arat că subscrisul am fost interzis iluminățiunea în onoarea acelei festivități.

de la edificiile școlare și în genere de la edificiile fondului școlar central, după cum arată aceluși sa.

Deși acea festivitate se poate zice inocentă totuși știind subscrisul că regimul maghiar va lua-o ca demonstrație intenționată, subscrisul voia a depărta de la noi orice suspiciune rea iară de la institutele noastre de învățămînt — — pericolul de închidere.

Cum că dispozițiunea n-a fost considerată se vede și din concluziunile [alăturate].

Asemenea vi s-a comunicat scrisoarea consistorială din 14 decembrie 1878 nr. 5821 din care se vedea tentația și opiniunea cea rea ce a produs tratatul d. dr. Alexi în Programa gimnaziului din anul 1878, mai ales punctul V în care despre fondatorul creștinismului și despre părinții bisericii catolice s-a scris cu dispreț și ironie. ce de la un profesor dispus la un institut confesional gr. cat. nu trebuia să se facă. Cu atîta nu avea loc tocmai în programa gimnazială, cu cît d. autor trebuia să știe că dînsul nu a avut chemarea de a învăța pe oameni [decît] științele naturii care se pot cîștiga și fără predicarea evanghelicului care numai acele învățături a predicat care cu mintea omenească cea mărginită nu se pot cuprinde și ajunge.

Tratatul de sub întrebare a dat amză Veneratului consistoriu a presupune că în gimnaziul nostru s-a încuibat ireligiozitatea și imoralitatea, ce dacă ar exista atunci gimnaziul nostru, ca un institut de ireligiozitate și imoralitate și cuib al imoralizării și corupției, trebuie să fie închise.

Cine poate sta bun ca așa ceva să nu se întîmple? La contrarii românilor și a institutelor noastre din învățămînt [chiar] și numai serbarea Plevnei și punctul V al Tratatului din programa gimnazială sînt motive destule pentru închiderea lor.

Dară dacă se va considera la ceea ce se scrie în scrisoarea eppipească din 17 faur a.c. nr. 922 care asemenea vi se comunică sub nr. 3 și care cuprinde lucruri de acele care nici nu se pot nega. atunci mintea omului stă pe loc și cugetiad trebuie să fie cuprinsă de o îngrijire mare, că dacă va merge treaba toată așa apoi avem să fim gata pregătiți a vedea cele mai funeste urmări.

Spre a evita orice triste urmări de la institutele noastre [de] învățămînt și educație, spre a corecta și emenda opinia publică pentru și spre a asigura urmașilor noștri existența și prosperarea lor. mă aflu îndemnat a atrage atenția Veneratului Comitet a și cu toată seriozitatea spre a apuca măsuri energice în contra răului ce ne amenință și pînă ce încă nu a aruncat rădăcini a funde a cura însuși răul. ca să nu se apuce curarea prin grija altora.

Spre a se putea ajunge acest scop ar fi bine a emite o comisiune care să certe abuzurile și defectele care au erupt în institutele noastre de învățămînt și a raporta la comitet, dîndu-și opiniunea sa ce cale să se apuce spre curmarea răului.

Năsăud în 23 faur 1879

Gr. Moasil, vicar^o. 10

În aceeași zi și sub același număr Grigore Moasil va răspunde și episcopiei, referindu-se la adresa 922/II.1879. Tonul este mai puțin accentuat, conciliant :

„Despre disputele studenților de aici despre existența lui D-zeu nu m-a înștiințat nimeni, nu zic că poate nu se va fi întîmplat^o. 11

10. Arhivele Statului Năsăud, Fondul vicariatului Rodnei, pachet 101, dosar 1473.

11. Arhivele Statului Năsăud, Fondul vicariatului Rodnei, pachet 250, dosar cu actele pe 1878.

Lucrurile nu s-au liniștit nici de această dată pentru că la 21 august 1879 îl întâlnim pe Grigore Moisil revenind, sub nr. 348 cu o nouă scrisoare de atenționare, trimisă administrației fondurilor grănicerești și cerînd :

„Să se atragă atenția dd. profesori și învățători a fi cu cea mai mare precauție în toate afacerile lor și a se feri de orice faptă prin care s-ar lua amză de scrisori și denunțuri.

Deoarece institutul nostru de învățămînt și în trecut a fost un ghimpe la străini și în viitor încă nu vor lipsi inimizii . . . care nu văd cu ochi buni ca românii să posede averi, fundațiuni și institute de învățămînt și educație cum sînt a românilor și vor căuta în totdeauna a afla motive“ .12

Cît de precară era situația la începutul anului 1879, se desprinde și din faptul că la 5 februarie 1879 se convoacă la Năsăud delegații comunelor din fostul regiment de graniță, pentru a discuta, dezbate și susține cauza școlilor românești și a limbii române în învățămîntul școlar românesc. În baza dezbaterilor ce au avut loc la această adunare, se trimite următorul memoriu :

„Excelență, Prea sfințite Domnule arhiepiscop și mitropolit,

Singură știrea răspîndită prin jurnalistică despre un proiect de lege făcut de către Domnul Ministru reg. mag. de cult. și instrucțiune publică pentru introducerea limbii maghiare ca obligatorie în toate școlile nemaghiare a fost de ajuns de a cauza în inimile românilor Ardealului o iritație și nemulțumire foarte mare. După ce însă tot din jurnalistică am aflat și cuprinsul aceluși proiect, o îngrijire și mai mare, pînă la disperare, trebuie să cuprindă inimile românilor văzîndu-și amenințată . . . ultima și cea mai scumpă avere ce ne-a mai rămas de vitregimea timpurilor — limba.

Nu a fost destul că uniunea cu Ungaria fără voia părții celei mai mari a patriei cu forța s-a făcut și că autonomia T-vaniei s-a șters ; nu a fost destul că legile dietei T-vane din 1863/1864 despre egală îndreptățire a națiunii române și a confesiunilor ei cu celelalte naționalități, aduse după toate formele legale și sancționate de Majestatea Sa, cu o trăsătură de condei s-a nimicit ; nu a fost destul că legea de naționalitate, adusă de legislația maghiară și sancționată de Majestatea Sa, s-a călcat și se calcă de la aducerea ei ; nu a fost destul că legea contra cămătăriei s-a casat și deschis voia largă ușurării prin care multe familii s-au ruinat cu totul, încît trebuie să ieie lumea în cap emigrînd cu miile în tot anul în țările vecine, prin ce se rărește populația și puterile lucrative scad ;

Excelență ! În împrejurări așa triste cînd se vede că ne amenință pericolul vieții naționale, trebuie să ne apărăm pe toate căile legale în contra unui asemenea pericol. la ce însăși legea naturii ne îndatorește, după care-și apără cea mai mică vîetate existența în contra pericolului ce o amenință și așa credem că apărîndu-ne și împlinînd dreptul nostru natural nu se face nimănui vreo nedreptate, prin urmare nici că ni se poate imputa.

Pentru aceea ne luăm libertatea de a Vă ruga umilit să binevoiești în coînțelegere cu ceilalți prea sfinți arhierei și prelați ro-

mâni din regatul Ungariei a mijlocit atât la Majestatea Sa regele cât și înaltul parlament budapestan ca proiectul de sub întrebare să nu se prefacă în lege iar în cazul când totuși nu s-ar putea împiedeca a se preface în lege, Majestatea Sa să se îndure a denega sancționarea prea înaltă...

Din conferința frunțașilor populațiunii române din fostul al II-lea regiment de graniță din T-vania nr. 17, fiind de față reprezentanți din toate straturile populației, ținută în Năsăud la 5 ianuarie n. 1879.

Grigore Moisil. Dr. A.P. Alexi.
Iosif Mihalaș. etc., etc.¹³

Adunarea aducea temeiul voinței populare pentru învățământ în limba română și ținea în același timp să dea o greutate mai mare acțiunilor de prevenire a pericolului desființării școlilor năsăudene, pericol ce se profila ca urmare a acțiunilor de solidarizare cu ideea de independență. Ea milita pentru existența învățământului în limba română, condiție a existenței ființei noastre naționale și în același timp, chiar dacă nu direct exprimat, urmărea închiderea procesului de anchetare ce se continua încă de la sfârșitul anului 1877, astfel încât — așa cum s-a văzut — la 23 februarie 1879 Grigore Moisil, este nevoit să redeschidă problematica iscată de scrisoarea episcopală nr. 159 din 10 ianuarie 1878, transpunând la nivelul Comitetului fondurilor școlare grănicerești analiza și rezolvarea tuturor punctelor incriminate.

La adresa aceasta din 23 februarie 1879 a oficiului vicarial, care în structura organizatorică a școlilor din Austro-Ungaria avea funcția și de inspectorat școlar, Administrația fondurilor grănicerești va răspunde abia la 11.XII.1879 sub nr. 718 și va informa că în ședința sa din 26 februarie 1879 s-a ajuns la concluzia că manifestările prilejuite de căderea Plevnei nu trebuie să primească altă interpretare și alt înțeles decât acela de exprimare a bucuriei victoriei asupra turcilor :

„Prea veneratului oficiu vicarial gr. cat.

loco.

La stimata împărtășire dto. 23 febr 1879 primită aici sub numărul 177 a f. șc. gr. se comunică cu toată reverința cum că în sensul concluzului comitetului administrator dto. 26 febr 1879 la punctul protocolului ședințelor 42 asupra cauzei cu festivitatea pentru căderea Plevnei s-a trecut la ordinea zilei nedîndu-i-se altă interpretare decât de o descoperire, bucuria, cum o făcură d.e. maghiarii cînd învingeau turcii, iar ordinațiunea veneratului consistoriu dto. 14 dec. 1878 nr. 5821 cu îndorsatul dto. 11 dec. 1879 nr. 177 s-a dat erga remissione profesoruldr. A.P. Alexi spre justificare în opt zile iar la ordinațiunea consistorială nr. 922 dto. 17 febr 1879 numai atunci se va putea urzi cercetare cînd se va trimite încoace arătarea originală ce a primit venerabilul consistoriu de aici din Năsăud. ca să poată avea substrat. sigur pentru procedarea mai departe.

De la comisiunea administratoare de fonduri școlare grănicerești.

Năsăud 11 decembrie 1879

Președinte, Fl. Porcius¹⁴

13. Arhivele statului Năsăud, Fondul vicariatului Rodnei, pachet 101, dosar 1473.

Este evident că președintele comisiei administratoare a fondurilor școlare, Florian Porcius, și secretarul ei, Ioachim Mureșanu, sînt mult mai decîși decît Grigore Moisil și au o atitudine mult mai energică.

Grigore Moisil va răspunde la această relatare sub nr. 450 din 15 dec. 1879 și, dată fiind drasticitatea unor rînduri, se poate concluda referitor la presiunile ce se făceau asupra lui.

„Nr. 450

Veneratei administrațiuni a fondurilor școlare grănicerești, in loco.

La stimata scrisoare din 11 a curentei nr. 718 mă aflu silit a rescrie că comitetul fondurilor grănicerești în ședința din 26 faur a.c. a putut trece la ordinea zilei peste iluminarea edificiului pretorial din cauza căderii Plevnei, și [dar] n-a putut și n-a fost iertat a trece așa ușor peste neascultarea și insubordinarea D. Dr. Artemiu Alexi de care s-a făcut culpabil dînsul.

Mai înainte de iluminarea din chestiune căpătînd subscrisul înștiințare că D. Alexi și cu consoții săi, care au căpătat cărțile libere în edificiul pretorial, voiesc a face ovațiuni pentru căderea Plevnei, prin scrisoarea prezidială a cărei concept se află în arhivele fondului central între scrisorile a 1877 s-a interzis, pe calea direcțiunii gimnaziale orice demonstrațiuni de la casa pretorială și de la edificiile școlare și a fondului școlar în astă privință. deoarece am prevăzut că o atare faptă poate cauza în sus o mare neplăcere și ar trage după sine niște urmări neplăcute. Subscrisul, atît ca președinte al comitetului cit și ca locuitor al episcopului diecezan, care în puterea instrumentului fundațional poartă supra-inspecțiunea institutelor noastre de învățămînt și educațiune, avea drept o datorie a interzice orice demonstrațiune ce ar cauza periclitarea institutelor noastre. D. dr. Alexi era dator a respecta ordinul acesta ce însă D-sa nu a făcut și așa de ce m-am temut nu am scăpat, adică de denunțarea în sus, care a dat amză la episcopul să emaneze ordinațiunea din 10 ian. 1878 nr. 159 comunicată și Il. comitet.

Ordinea, ascultarea și subordonațiunea se recere ori de la cine care trăiește în societatea omenească, dară de la învățători și educatori, căror este concrezut viitorul societății și a națiunii. aceste însușiri se recer în prima linie. Ce se va alege din institutetele noastre dacă elevii vor afla că institutorii și educatorii lor nu dau ascultare superiorilor săi? Nu se va deschide ușa largă la demoralizare și nesubordonațiune, care vor da amză contrarilor noștri... la închiderea școlilor noastre confesionale? decît să se suferă aceste vicii la institutetele noastre, mai bine să le închidem noi cu o zi mai înainte, dacă nu sîntem în stare a ținea ordinea și disciplina la institutori, educatori și elevi.

Nu este lipsă să vîrsăm atîtea zeci de mii fl. pe tot anul ca în loc de cultură să se nutrească demoralizare și corupție. Aceasta se poate ajunge și fără sacrificii enorme la școli.

Încă odată recer pe Venerata ad-țiune a trage la răspundere pe d. dr. Artemiu Alexi și consoții lui, pentru că nu au respectat ordinul prezidial prin care s-a interzis iluminatiunea edificiului pretorial din cauza căderii Plevnei și a violat subordonațiunea datorită superiorilor săi.

Năsăud 15/12. 1879*.15

Gr. Moisil, vicar și președinte

14. Ibidem.

15. Ibidem.

Dincolo de presiunile care explică această scrisoare, dincolo de intenția ei precisă de a transpune răspunderea asupra unei persoane particulare, pentru a evita inculparea oficiilor școlare, rîndurile acestei scrisori rămîn totuși datoare unei temeri conformiste ce exprimă mult mai accentuat o poziție oficială. Florian Porcius și Ioachim Mureșanu vor rămîne însă în continuare în mod hotărît pe linia răspunsului dat la 11 decembrie :

„Nr. 1235

*Reverendissime Domnului vicar și
Președinte al Comitetului.*

La prea stimata rescriere dto. 15 dc. 1879 nr. 450 avem onoare a împărtăși cu toată reverința că această comisie nu se simte competentă a altera conlusul comitetului nici în cauza cu serbarea pentru Plevna, nici în cauza dizertațiunii [studiului din anuar] lui Dr. A.P. Alexi și nici în cauza cateheților gimnaziali gr. catolici din Năsăud, ci dacă cu măsurile luate față de Dr. Alexi reverendissimul Domn Vicar nu ar afla destulă satisfacere atunci ; se atrage atențiunea la acea împrejurare ca fiind instituită o comisiune disciplinară în persoanele Domnilor Ioan Florian, președinte la tribunalul reg. în Székely Wásárhely, Maxim Lica jude regiu la tribunalul din Bistrița și Vasile Manu avocat și fiscal comitatensi în Bistrița se poate sau din inițiativa reverendissimului Domn președinte sau prin comitetul grăniceresc să se transpună cauza ca disciplinară spre cercetare la acea comisiune sau se poate preda spre ulterioară așucere la comitet.

Din sediința comisiei administratoare de fonduri școlare grănicerești.

Năsăud. 20 decembrie 1879

Președinte — Fl. Porcius

Secretar — Ioachim Mureșanu“ 16

Acestea sînt cîteva însemnări în care, peste vremuri, citim înscierea clipelor de entuziasm și grijă, în ambele sentimente relevîndu-se dragostea de patrie și neam, grija pentru ființa noastră națională.

Aceeași profesori, A.P. Alexi și Maxim Pop, și-au manifestat dragostea lor pentru o țară unită și independentă scriind prima istorie a Războiului pentru independență : „Resbelul orientale ilustratu“, apărută la Graz, în 1878 — la editura lui Paul Cieslar¹⁷. Cartea a apărut pe fascicule începînd din primăvara anului 1878, cînd apare prima fasciculă. Ceea ce surprinde cititorul este faptul că, deși anul apariției este specificat — pe prima pagină — a fi 1878, cartea începe cu o „precuvîntare“ datată 8/20 făurariu 1880. Lucrurile se explică prin apariția ei pe fascicule și prin procesul ce a avut loc pentru cea de a doua fasciculă a cărții, proces lămurit tocmai de această precuvîntare, introdusă ulterior, după apariția fasciculelor cărții, inclusiv după apariția fasciculei confis-

16. Ibidem.

17. „Resbelulu orientale ilustratu“, profes. Dr. A.P. Alessi și prof. Massimu Popu, Graz 1878. Editur'a lui Paul Cieslar, librariu.

cate și împrorocuate. Precuvîntarea este întordusă cînd cartea apare în volum legat, după ce inițial a apărut în 1878, pe fascicule.

Important este faptul că această istorie a Războiului de independență apare încă imediat anului următor războiului, în 1878, cînd apare prima fasciculă a cărții. Cea de a doua fasciculă este confiscată imediat după apariție și se deschide, în iunie 1878, proces împotriva autorilor și a editorului. Acest lucru întîrzie apariția cărții, apar fasciculele următoare iar fascicula a doua apare numai după revederea și corectarea ei.

Explicația acestor lucruri este dată de „precuvîntarea“ autorilor, care este așadar ulterioară și, de asemenea, o explicație este dată și de o scrisoare a editorului publicată la rubrica „Diverse“ în Gazeta Transilvaniei din 1 mai 1879 :

„Domnul librare Paul Cieslar ne adresează următoarea scrisoare — scrie Gazeta Transilvaniei menționată :

«Prea Onorabilă Redacțiune ! In anul trecut îmi luai libertatea de a trimite onorabilei Redacțiuni cu poșta fasciculele] I și II din opera Rezelul orientale ilustrat. Fasciculul al II-lea nu-l putui trimite pentrucă fu confiscat de poliția c.r. de aici, după ordinul procurorului. In acest capitol fu tratată chestiunea alipirii Bucovinei la Austria cu deamănuntul și cu cuvinte aspre. din care cauză tribunalul cr. de aici ridică «piră în contra mea pentru crima răzvrătirii liniștii publice» (v. Amstblatt der Grazer Zeitung din 12 iunie 1878). Acest proces a durat 8 luni în care timp nu-mi fu permis a edta fasciculul al doilea, care în restimpul acesta apăruse în ediția a doua. schimbat și prelucrat. Prin aceste măsuri și urmări rezultate din acestea mi s-a cauzat o daună de mai multe mii de florini, care mă lovesc cu atît mai simțitor cu cît prin aceasta-mi vād scopul nerealizat, adică de a dărui jumătate din cîștigul curat vādurilor și orfanilor românilor căzuți în acest război. Eu nu mi-am dat mai înainte scopul pe față fiindcă voiam, după succesul [ce l-aș fi] avut, a arăta fapte. Dacă acum îmi va succeda va arăta viitorul. Astăzi sint în plăcuta pozitie de a aduce înaintea publicului fasc. I—VIII din opul Rezelul orientale ilustrat și premiul «Ocuparea Plevnei» fasc. IX și X vor apare în mai și vor fi mai frumoase decît cele dinainte, deoarece conțin, afară de ilustrații negre și colorate, și mai multe mape speciale. Eu îmi dau toată silința de a înfrumuseța demn. în orice privință, acest op. care tratează despre un punct splendid din istoria României : acum va apare repede, ca prin aceasta să se poată paraliza, cel puțin în parte, întreruperea ce s-a iscat din cauza confiscării.

*Din partene, continuă la sfîrșitul scrisorii nota redacției gazetei, nu putem decît să recomandăm cititorilor noștri acest op pe cît de diligent lucrat de d-nii profesori Dr. Alexi și Massimu, pe atît de frumos și elegant adiuștat și ilustrat. Premiul «Ocuparea Plevnei» este un tablou bine executat în culori vii, care poate să împodobească orice salon».*¹⁸

Despre confiscarea fascicolului al II-lea și despre procesul de presă ce a avut loc, dau explicații și autorii, în Precuvîntarea menționată :

18. Gazeta Transilvaniei, an XLII, nr. 31 din 18 aprilie / 1 mai 1879, p. 4.

N.B. De reținut indemnul Gazetei de a se expune tabloulul „Ocuparea Plevnei“ în casele de locuit.

„Poliția c.r. din Graz descoperi în acest fascicol «obiectivitatea crimei de conturare a liniștii publice, după § 65 lit. a, cod pen. și a delictuluicontra ordinii publice prin așțare de inimicții contra națiunilor, după § 302 c.p.»». În urma acestei arătări polițienești tribunalul c.r. provincial ca judecătorie de presă, cu data de 9 iulie n. 1878, a intentat editorului proces de presă. Autorii asemenea au fost trași în cercetare pe calea ministerului de dincoace de Lait'a. Totodată s-a confiscat restul fasciculelor în număr de 2048 exemplare.¹⁹

Această fatală confiscare a fost o lovitură penibilă și deprimantă atât pentru noi cât și cu deosebire pentru d. editor. Pe noi ne-a descurajat și ne-a adus la neplăcuta poziție de a fi urmăriți polițienește împreună cu amicii noștri, prin toate organele superioare iar fascicolul respectiv fu calificat de către acele organe de «epistolă volantă». D-lui editor i-au cauzat daune materiale foarte mari.

Prin această confiscare s-a întârziat, ba chiar s-a întrerupt işirea opului mai multe luni, pentru că noi am fost siliți să punem întreg manuscrisul la o revizuire nouă și a șterge tot cuvîntelul de care numai am presupus că s-ar putea apuca cineva ca să facă din el o chestiune de arătare.²⁰

Din actele păstrate în arhivă în legătură cu acest proces și cu această confiscare rezultă că, urmare a ordinului ministerului, episcopul Mihail Pavel a cerut vicarului Grigore Miosil (prin ordin. 3729 din 7 august 1878) să ia cîte un „protocol“ în chestiunea Războiului oriental ilustrat, de la A.P. Alexi și M. Pop. Totodată se cere numiților profesori să predea „toate exemplarele care s-ar afla la dînșii“, din ambele broșuri și acestea să fie trimise la episcopie :

„Nr. 3720

Reverendissime în Hristos frate!

În urmarea comisionarei Inaltului Minister prin acestea ești recerut ca luînd lîngă R-ssma Frăția Ta pe un preot din cutare comună de aproape ca adjunct să investighezi, adică să iei la întrebare și în feșelesul punctelor din protocolul aici alăturat să benevolizezi pe On. profesor gimnazial Maxim Pop și dr. A.P. Alexi cu privire la opul compus prin dînșii, numit Rezbelul orientale și scriînd fasiunile fiecăruia în protocol osebit, apoi și un profesor și altul subscriînd protocolul său și R-ssma Frăția Ta dimpreună cu adjunctul subscriînd. ca comisionați episcopești, ambele protocele — după, aceea să le susțerni.

Deodată, precum vei vedea din alăturatul formular de protocol, vei strălua de la mai sus numiții O. profesori toate exemplarele care se află la dînșii atât din broșura I cât și a II-a opului numit și acele le vei străpune aici dimpreună cu protocelele benevolisatoria.

19. În nota din josul paginii, nota la care se face trimitere în acest loc al Precuvîntării, editorul menționează că a scos, din redactarea autorilor, frazele ce urmau, pentru a evita noi neplăceri: „Rectificarea cam aspră a d. autori, care urmează aici în privința confiscării, am lăsat-o afară, ca să evit o altă confiscare“.

20. A.P. Alexi — M. Pop: Resbelul orientale ilustrat, Graz 1878, p. II—III.

Insemin că această comisie vei avea să o împlinești cât mai în grabă așa ca protocoalele și exemplarele opului cel mult cu poșta din 11 sau 12 lunii curente să ne vină la mîni.

Cu propensiune frățească rămîn,
Gherla 7 august 1878
Pavel — episcop^{a.21}

Protocolul ce trebuia luat autorilor cuprindea următoarele întrebări :

„Protocolu

luat prin subscrisa comisie la ... august 1878 cu privire la compunerea și edarea opului intitulat Rezelul Orientalulu :

1. Cum te cheamă, de unde ești, de câți ani ai vieții. ce aplicațiuni ai ?
2. D-ta ești autorul și d-ta ai compus opul numit Rezelul oriental, broșura I și a II care se tipărește la Gratiu prin editorul Paul Cieslar, cu câți soți și anume cu care ai compus acel op ?
3. Ce convenție ai avut cu editorul Paul Cieslar din Gratiu, cite exemplare să tipărească, cine, unde și cui să le împărțească ?
4. D-ta cite exemplare ai primit la mină din broșura I și cite din broșura a II ? Unde, cui le-ai împărțit și cite mai ai la mină
5. Dă-mi aici de față toate exemplarele cite le ai la mină din ambele broșuri ca să le suștern la Illustrissimul Episcop diecezan de Gherla.
6. Ce intenție ai avut în compunerea și redarea opului acesta ?
7. După ce în acest op se cuprind pasaie contra statului, contra naționalităților și contra păcii publice, ce te-a îndemnat a da la publicitate astfel de instrucțiuni ?
8. Înainte de tipărirea și edarea acestui op, afară de consoțul autor știut-a cine va și descoperita-i cui va, anumit cui ai descoperit și cu cine ai conferit cum că ai intenția de a da la lumină opul acesta în acest înțeles cum este înscris ?
9. După ce D-ta ești profesor la gimnaziu gr. cat. confesional din Năsăud peste care poartă supra inspecțiuni V. Ordinariat gr. cat. din Gherla, pentru ce nu ai insinuat pre vie intențiunea Dumitale de a eda acest op la cel Venerat Ordinariat și pentru ce n-ai trimis opul acolo spre vedere înainte de tipărire ?
10. Știi D-ta că editorul Paul Cieslar este improcesuat pentru tipărirea și edarea opului acesta și ce cugeți despre acel proces ?
11. Ai D-ta intențiunea de a continua redactarea și edarea acestui op și de ai, în ce înțeles și cu ce scop intenționezi a face aceasta ?
12. Spune-mi dacă mai ai ceva să descoperi referitor la edarea acestui op ?^{a.22}

Pentru trimiterea acestor protocoale completate și semnate era fixat termenul de 12 august 1878. Vicarul Grigore Moisil în-tîrzie însă trimiterea lor. A.P. Alexi și M. Pop erau la Sîngeorz-Băi, la tratament balnear. Ei sînt chemați la Năsăud prin adresa 347 din 10 aug. 1878 :

21. Arh. statului Năsăud, Fondul vicariatului Rodnei, pachet 98, dosar 1457.

22. Ibidem.

Mult onoraților dd. profesori gimnaziali Maxim Pop și Dr. Artemiu Alexi, în Sîngeorz.

Indată după primirea acestor zise aveți să veniți la Năsăud spre a fi ascultați în o cauză la mandat mai înalt.

De la oficiul vicarial, Năsăud în 10/8 1878.

Grigore Moisil — vicar²³

Cei doi profesori trimit următorul răspuns :

„Reverendissime.

Primind ordinațiunea Reverendis. Voastre numai aseară tirziu ne-a fost cu neputință a ne înfățișa pe ziua de astăzi. Pentru aceea vă rugăm să aveți bunătatea a ne pune alt termen și de se poate pe 17 a l.c. cu atîtmăi tare fiindcă de cumva cauza este cu broșura a II-a din opera noastră aceea e în pertractare la judecătoria din Gratiu încă în 8 a l.c.

Primiți asigurarea deosebitei stime cu care sîntem ai Reverendisimei D-voastre cu tot respectul, M. Pop și dr. A. Alexi.

Sîngearz în 11 august 1878²⁴

La care, în 12 august 1878 Grigore Moisil le scrie din nou :

„Bucuros aş amîna afacerea concretută de Ill. d. Eppu însă ni s-a pus termen pînă în 12 curentei să fie prezentat protocolu luat de la D-voastră.

Pentru aceea aștept ca negreșit mîine să vă prezentați aici ca să pot lua protocolul concretut, că altcumva va trebui să raportez că nu v-am putut căpăta. Cauza e urgentă fiindcă și d. Epp-ul a fost urgitat de către In. Minister dîndu-i-se termen pînă cînd să raporteze în sus în cauza subversantă.

Năsăud în 12/8. 1878

Grigore Moisil²⁵

În aceste împrejurări răspunsul întîrzie. În 14 august 1878 se primește telegramă de urgitare, de la episcopie :

„Trimiteți-mi în grabă protocoalele luate cu profesorii Pop și Alexi, conform ordinațiunii noastre nr. 3720. Răspunsul plăcut. Pavel, episcop²⁶

Pe această telegramă Grigore Moisil notează : „Protocoalele s-au expediat astăzi pe poștă“, iar în adresa de expediere a lor (datată retroactiv pe 13 august 1878 !) motivează întîrzierea prin faptul că nu era acasă cînd a sosit ordinațiunea episcopală și că profesorii erau plecați din localitate :

23. Ibidem.

24. Arhivele statului Năsăud, Fondul vicariatului Rodnei, pachet 101, dosar 1473.

25. Ibidem.

26. Ibidem.

Illustrisimului d. Episcop diecezan în Gherla

Grațioasa ordinațiune din 7 curent nr. 3720 a venit aici în absența subscrișului, fiind dus de acasă în afaceri familiale.

După sosirea sa acasă în 10 a curenteii decât a și avizat pe ambii dd. profesori la Singeorz unde se aflau la scalde, dinșii însă fiind împiedicați și cu moartea D. căpitan George Lica, din pietate către răposatul și către poporenii lor de acolo au trebuit să asiste la funerariile răposatului, consăteanului, amicului și rudei lor la care afară de publicul din loc au participat și oaspeți străini de la scalde în număr frumos.

Astfel numai putînd fi față și au răspunsurile lor la protocoale osebite care aici în alăturare umilit le susțern.

Așa dară dacă nu s-a putut duce în deplinire afacerea concedată supusului pînă la 12 curent, crede că împrejurarea supra amintită va scuza înaintea Ill. Voastre și înaintea Înaltului Minister regiu întîrzierea cu două zile.

De altminteri subscrișul recomandat grațiosului favor are onoare a se însemna cu cea mai profundă reverință a Illustr. Voastre cel mai devotat servitor.

Grigore Moisil — vicar

Năsăud, 13/8. 1878^a.²⁷

Cu nr. 4692 din 4 oct. 1878 episcopia revine cu o nouă adresă și precizează că s-au trimis protocoalele întocmite la minister și că acesta a recerut ca autorii să arate cui anume, „cu nume“, au împărțit acele 19 exemplare din broșura I pe care nu le-au trimis.

„Protocoalele... pentru opul Rezelul oriental în 13 august a.c. luate și sub nr. v47 aicea străpuse susținîndu-se prin noi la Înaltul Minister de acolo din nou ni se conceda ca să complimim investigațiunea, adică după ce On. profesor dr. A.P. Alexi a expus în protocolul din 12 august cum că a primit din grațiu 20 de exemplare și din acelea numai un exemplar a dat profesorului Maxim Pop iară celelalte 19 exemplare le-a împărțit și transmis amicilor săi și colegilor de literatură din România și Austro-Ungaria, acuma să expună cu nume pe acei indivizi căroră le-a dat și unde le-a trimis cele 19 exemplare?

Deci... concedem ca primind aceste orduri să provoci pe On. D. profesor Dr. A.P. Alexi a se prezenta la R-ssima Frăția ta și luînd cu d'nsul protocol asemenea celui din 13 august a.c. să-l provoci a expune în acel protocol numele indivizilor căroră și unde a dat și trimis atinsele 19 exemplare din broșura I a Rezelului orientale, — apoi acel protocol să binevoști a-l străpune aici cît mai în grabă...

Gherla la 4 octombrie 1878

Pavel — episcop^a.²⁸

Din răspunsul trimis de Grigore Moisil rezulta însă că e vorba tot de broșura a II-a :

Ill. d. episcop diecezan. . .

Intru împlinirea grațiosului mandat din 4 curenteii, nr. 4692 am onoarea a susțerne în alăturare cu tot respectul protocolul întregi-

27. Arhivele statului Năsăud, Fondul vicariatului Rodnei, pachet 98, dosar 1457.

28. Ibidem.

tor, suscept cu profesorul gimnazial Dr. Artemiu P. Alexi în cauza broșurei I-a a opului Resbelul orientale. confiscată.

În grațioasa scrisoare susamintită scria despre broșura I-a poate din eroare, că nu asta ci broșura a II-a a fost sechestrată, din partea poliției, totuși protocolul s-a luat despre broșura I-a în sensul suscității scrisori eppești.

Altcum am onoare a mă încemna cu cea mai profundă reverință,
al Ill. Voastre umilit serv.

Gr. Moasil, vicar
Năsăud, 8/10; 1878

„Războiul oriental ilustrat“ este o carte imoportantă și semnificativă în multe privințe. Este semnificativă apariția ei într-o provincie românească încă neunită României, dar conștientă de necesitatea întregirii țării și a neamului, conștientă de faptul că independența câștigată la 1877 înscrie semnificația independenței tuturor pământurilor românești, a tuturor românilor. În acest înțeles este grăitoare scurta istorie introductivă a României, care relatează, — sub titlul „România“, — momente mai importante din istoria tuturor ținuturilor românești: colonizarea Daciei; Mihai Viteazu — care „întreprinde Unirea Românilor“ și în care „spiritul și individualitatea nației se întrupează“³⁰; Horia; Tudor Vladimirescu și Alexandru Ioan Cuza.

În Precuvîntare autorii menționează că au voit „a descrie și urmări cu deosebită atenție ținuta și faptele României care. . . avea de o parte să-și apere integritatea țării și să nu devină teatru de război, iar de altă parte avea să-și elupte absoluta ei independență“; vor arăta „vitejiile românilor, admirate de lumea întreagă“, pentru ca posteritatea să învețe din aceste „virtuți de eroism și patriotism“.³¹

Din acestea și din alte multe privințe merită cartea o prezentare mai amplă, mai cuprinzătoare. Noi ne propunem să ne oprim în continuare asupra cîtorva idei de principiu, care au stat la baza scrierii ei și care au fost consemnate de autori în „Introducere“ și „Încheiere“. Sînt idei de factură iluministă și pregresistă, pe care le vom întîlni și în alte scrieri ale autorilor, spre exemplu în „Helvetia și Wilhelm Tell“ a lui A.P. Alexi (apărută la Brașov, în 1886). Sînt idei desprinse din lectura lui Montesquieu sau Rousseau, dar mai ales din lectura lui Kant și al său proiect de pace veșnică, — „Zum ewigen Frieden“, redactat în 1795. Dincolo de influențele de lectură se impun însă a fi reținute interpretări originale, care izvorăsc din condițiile vieții social-concrete ale autorilor și națiunii române.

Immanuel Kant, în opoziție cu J.J. Rousseau, considera că starea naturală a omului prezintă o înclinație spre rău, dar — fidel principiului fundamental al filozofiei sale, principiul autonomiei

29. Ibidem.

30. A.P. Alexi — M. Pop: „Resbelulu orientale ilustratu“, Graz 1878, p. 80.

31. Ibidem, p. I—II.

rațiunii — el afirmă de asemenea că omul și națiunile au datoria de a ieși din starea de natură și a lucra pentru a stabili, între oameni și națiuni, raporturi juridice, așezate pe principii de etică și echitate (cf. „Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft“ — 1793, „Zum ewigen Frieden“ — 1795, „Der Streit der Fakultäten“ — 1798). În probleme de etică internațională I. Kant consideră fiecare națiune ca pe o persoană morală, autonomă și suverană, care are obligația de a acționa în așa fel încât să evite „raportul barbar al stării naturale (organizarea permanent războinică)“, să iasă „din această stare de război“ progresând către „o stare de pace continuă, bazată pe o societate a națiunilor, cu alte cuvinte, o republică mondială“.³² Stabilirea unei păci veșnice nu este numai un lucru de dorit, ci o datorie, o problemă importantă pentru specia umană : „Eu susțin că pot prezice genului uman că el va atinge acest scop (o organizare ideală și pacea continuă) și că, în același timp, începând de atunci, progresele sale nu vor mai fi puse la îndoială“.³³ În „Proiectul pentru o pace continuă“, Kant precizează condițiile necesare realizării acestui ideal, condiții dintre care amintim pe cele mai principale :

1. Nici un stat, mare sau mic, nu va putea fi dobândit de un altul, nici prin cucerire, nici prin moștenire, nici prin schimb și nici prin vindere sau donație.

2. Cu timpul, armatele permanente vor înceta a mai exista.

3. Orice intervenție armată în afacerile interne ale unei națiuni este interzisă. Trebuie să se spună nu războiului : „Veto ! Nu mai trebuie să fie războaie“.³⁴

4. Constituția fiecărui stat trebuie să fie republicană, pentru că ea este singura constituție care respectă libertatea și egalitatea tuturor cetățenilor : „Numai acea constituție a unui popor este în sine conformă dreptului și moral bună, care poate prin însăși natura ei să evite, conform unor principii, războiul ofensiv ; o astfel de constituție nu poate fi decât cea republicană“.³⁵

5. Dreptul națiunilor se va întemeia pe o confederație de state independente și pe alianța popoarelor, pe o „societate a națiunilor“ înțeleasă ca „o republică mondială“, după modelul confederației elvețiene.

Numai în aceste condiții se va putea realiza o pace continuă, bazată pe raporturi strict legale între națiuni și state, după principiul de drept universal : „Este justă orice acțiune a cărei maximă permite libertății fiecăruia de a se acorda cu aceea a tuturor“ și după regula fundamentală : „Acționează exterior în așa fel încât aplicarea libertății tale să fie în concordanță cu libertatea fiecăruia, conform unei reguli generale“.

32. Immanuel Kant: „La religion dans les limites de la simple raison“, în R. Vancourt: „Kant“, P.U.F., Paris 1971, p. 117.

33. I. Kant: „Le conflit des facultés“, în R. Vancourt, op. cit., p. 119.

34. Citat în B. Bauch: „Immanuel Kant“, 1961, p. 365.

35. cf. R. Vancourt, op. cit., pag. 119.

Obligația și idealul unei păci contienue, a unei societăți a păcii, sînt indicate oamenilor atît de înșăși natura umană cît și de rațiune :

— din partea rațiunii : Dezvoltarea și formarea deplină a omului nu se pot înfăptui decît în condițiile ordinii legale și a păcii ;

— din partea naturii umane : Dacă prin natură, la început, dreptul consta în puterea și starea indivizilor și colectivităților, era — cum spunea și Hobess — un **status belli**, în final — odată cu progresul omului și popoarelor — adevărata putere constă în legalitate, astfel că ultimul final va coincide cu rațiunea practic morală și împreună cu aceasta va spune veto războiului.

Acestea sînt, în linii generale, ideile sintetizate de I. Kant referitor la proiectul unei păci continue, idei pe care le mai întîlnim și la alți gînditori ai secolului al XVIII-lea (în principal la Rousseau, Montesquieu, abatele de Saint-Pierre, Stanislav Leszczyński ș.a.), dar căroră filozoful de la Königsberg le-a dat o deosebită claritate și putere de influențare.

A.P. Alexi și Maxim Pop, în introducerea și încheierea „Războiului oriental ilustrat“, vor relua multe dintre aceste idei, pe unele într-o accepție originală, rezultată — așa cum am mai spus — din analiza situației sociale concrete a poporului și națiunii române în cea de-a doua jumătate a sec. al XIX-lea, dintr-o înțelegere care, la aproape un secol după Kant, le permitea o diferențiere în interpretarea evoluției istoriei.

Ei au reluat ideea unei „societăți a națiunilor“ dar nu sub forma unei republicii europene sau mondiale, a unei republici confederative, ci sub forma unui tribunal internațional, de felul actualei Organizații a Națiunilor Unite :

„Un tribunal internațional compus din bărbații cei mai luminați și mai distinși prin simțul de justiție și erudiție înaltă, credem noi, ar fi cu mult mai capabil să aplaneze controversele ce s-ar ivi între diferitele popoare“.³⁶

Evoluția social-istorică a impus și evidențiat rolul națiunii și a statelor naționale pentru progresul omenirii. Tocmai de aceea „societatea națiunilor“ nu mai este înțeleasă de ei în spiritul lui Rousseau, d'Argenson sau Kant — ca o republică confederativă supraștatală — ci ca un for de aplanare pașnică a neînțelegerilor ce apar între statele naționale :

„Controversele popoarelor s-ar putea aplană ușor și pe cale pașnică, cu puține spese și fără sînge, și întodeauna în favorul aceluia de a cărui parte se află dreptatea“, căci „înaltul principiu de dreptate are nu-

36. A.P. Alexi și M. Pop: *Resgelul oriental ilustrat*, Graz 1878, p. 14.

mai o doctrină pentru întreaga omenire și la a cărei masă sînt toți oamenii pe deplin egali”.³⁷

Această înțelegere a societății națiunilor ca un tribunal internațional, care respectă principiul și suveranitatea statelor naționale independente, este susținută prin trei argumente :

a. „Principiul de naționalitate este singura religie care poate conveni Europei moderne. . . Acest principiu este puntea colosală peste care va trece Europa modernă la unitatea umană”, este „produsul propriu al secolului luminos în care trăim”.³⁸

b. „. . . Secolul al XIX-lea, — numit al luminilor, al libertății și al naționalității, — reclamă în mod imperativ ca și acestui popor [poporului român]. . . să i se redea dreptul de a trăi, gustînd și el din deliciul libertății, care este proprietate comună pentru omenirea întreagă”.³⁹

c. Tocmai de aceea, deși ei condamnă războiul și militează pentru pace, vor scrie istoria unui război care a avut „un rol foarte însemnat, rolul de a duce la îndeplinire opera testată de Ștefan și Mihai și desemnată de geniul latinității și a istoriei sale naționale”;⁴⁰ istoria unui război de dezrobire și eliberare de sub „o dominație absurdă și tirană” și care deschide românilor „o cale de dezvoltare națională și independentă, o cale de progres și civilizație”.⁴¹

„Dreptatea, libertatea și adevărul compun sublîmă trinitate ce înalță pe om. . . Ferice de popoarele ce vor lupta pentru triumful ei, ele — oricît de tîrziu — vor gusta din fericirea destinată a omenimei”.⁴²

Autorii „Războiului oriental ilustrat” vor reveni asupra acestor idei, vor insista asupra lor și în încheierea cărții, subliniind necesitatea ca toate popoarele din Balcani să fie

„constituite în state autonome, pe baza principiilor de libertate și naționalitate și astfel vor începe o viață nouă, o viață de lumină, de progres și civilizație”.⁴³

Sînt convinși că istoria va înfăptui epoca „principiilor de libertate și de naționalitate, de drept și moralitate”, deoarece triumful acestora este inevitabil :

„Triumful acestora este legat de progres, apoi carul acestuia nimeni nu-l poate împiedica în calea sa,

37. Ibidem, p. 13—14.

38. Ibidem, p. 24.

39. Ibidem, p. 27.

40. Ibidem, p. 14.

41. Ibidem, p. 16.

42. A.P. Alexi: „Helvetia și Wilhelm Tell”, Brașov 1878, p. 6.

43. A.P. Alexi și M. Pop: „Resbelul oriental ilustrat”, Graz 1878, p. 689.

nici chiar suma tuturor baionetelor, a puștilor și a tunurilor din lume".⁴⁴

În acest context, — din perspectiva speranțelor unui stat național român întregit, unitar și independent, alături de alte state naționale din Balcani, — A.P. Alexi și M. Pop consemnează în „Încheiere” o anumită decepție în legătură cu rezoluțiile adoptate la San-Ștefano (19.II/2.III.1878) și Berlin 19.VI/1.VIII.1878). Sînt de părerea că prin tratatele acestea „chestiunea orientală” a devenit mai încîlcită și că

„dezlegarea definitivă este rezervată pentru alte timpuri și alți diplomați, mai dreپți față de drepturile și aspirațiile popoarelor, care vor ține seama de principiile ce caracterizează timpul prezent, de acele idei ce singure conduc omenirea la progres și civilizație și în jurul cărora se grupează toate popoarele, fie acele mari, fie mici”.⁴⁵

În acest gînd, într-un larg înțeles iluminist, continuă cîteva pagini mai departe :

„Bine a făcut România că s-a liniștit așteptînd alte timpuri mai drepte și bine face că s-a apucat cu seriozitate de lucru, a început a se fortifica acasă bine, prin cultură, prin științe și arte [meserii și deprinderi practice] și în fine prin toate ramurile de progres și civilizație”.⁴⁶

O altă idee centrală a introducerii la „Războiul oriental ilustrat” este aceea a încetării războaielor și a promovării unei păci continue, în Europa și în lume. În această privință textul este foarte apropiat celui kantian :

Războiul „va trebui să înceteze, pentru că aceasta o reclamă interesul omenirii, o postulează și dictează rațiunea, care într-o zi frumoasă va silii omenirea să ridice un drapel ce va inscripția : **Luptele cu arme fizice, războiul de sînge încetează cu totul și este înlocuit cu lupta spirituală, cu războiul științelor și al artelor**”.⁴⁷

Războiul este considerat ca încălcare a drepturilor fundamentale ale omului, a „dreptului la existență, dreptul de a viețui”. De aceea

„el este cel mai crunt tiran, cel mai înfricoșat viciu al omenirii. Și pînă cînd omenirea nu va extirpa acest viciu, nu va merita să poarte pe cap diadema adevăratei civilizații”.⁴⁸

44. Ibidem, pp. 690—691.

45. Ibidem, p. 692.

46. Ibidem, p. 700.

47. Ibidem, p. 6.

48. Ibidem, p. 2.

Incetarea războaielor va fi cel mai eminent triumf al geniului și al progresului omenesc :

„Nu credem să aibă cineva curajul a susține cum că războiul fizic este din vederi umaniste mai folositor pentru civilizația omenească, dar credem contrarul, cum că fiecare va timbra războiul de calamitate, de un mare rău, ce împiedică omenirea în dezvoltarea prosperității sale“⁴⁹

Se refera de asemenea la cheltuielile materiale ce se fac nu numai în timp de război, ci și în timp de pace :

„Dar să nu uităm că daunele războiului nu sînt a se căuta numai în timpuri de bătălie, ci — în mare măsură — și în așa numitul timp de pace.

Averile materiale și de lucru ce se consumă în timp de pace la susținerea armatelor regulate sînt colosale. Nu numai războiul ca atare este de condamnat, da-ntr-un sistem militar“⁵⁰

Sumele ce se cheltuiesc pentru întreținerea armatelor și pentru dotarea lor s-ar putea utiliza în lucrări folositoare pentru omenire, „s-ar folosi la ridicarea de școale populare, diferite instituții de învățămînt și educație, la înființarea de reuniuni literare și științifice, la fondarea de institute pentru orfani, săraci și văduve și alte scopuri atît de salutare și binefăcătoare pentru omenire“⁵¹

Războiul înseamnă uciderea brațelor de muncă, a izvorului buneistări materiale și spirituale a omului și omenirii, căci „munca este prima fîntînă de avere“. Brațele de muncă și capacitățile umane nu trebuie nimicite ci ocrotite, pentru că :

„Cu cît un stat posedă mai multe forțe de lucru și cu cît acestea se folosesc cu intensitate mai mare și mai rațională, cu atît se înavuțește în capitaluri mai sigure, cu atît vor prospera finanțele sale și cu atît va înflori și progresa mai îmbucurător în toată privința“⁵²

Animați de intenții progresiste, civilizatoare ale omenirii, A.P. Alexi și M. Pop — pledînd „pentru curmarea războaielor și pentru casarea sistemului militar“ — nu pierd din vedere necesitatea realizării acestui deziderat la nivelul tuturor țărilor, aplicarea lui unilaterală reprezentînd un pericol pentru țara și poporul respectiv :

„De la români și în general de la România numai atunci vom cere dezarmare și ștergerea militarismului,

49. Ibidem, p. 6.

50. Ibidem, p. 7.

51. Ibidem, p. 11

52. Ibidem, p. 11

cînd întreaga Europă va fi îndeplinit aceasta ; pînă atunci stăruim ca românii să învețe a înmîna arma cît mai bine^{.53}

Cei care vor consimți la ideea lichidării războiului vor lucra pentru realizarea ei, realizare care „poate să fie mai apropiată, dar poate să fie foarte tare împinsă și rezervată unui viitor foarte îndepărtat“. Important este ca oamenii și popoarele să se lumineze și să militeze pentru înfăptuirea acestui ideal. Sînt combătuți conservatoriștii, care consideră această idee drept utopică. Ei, acești conservatori,

„nu vor să reflecteze la progresul emenesc, nu vor să consulte mintea sănătoasă și judecata logică, nu vor să considere și să cumpănească faptele trecutului atunci cînd își pronunță părerile. Însă nimic nu este nerealizabil, nimic nu este utopic ce consună cu mintea sănătoasă și cu interesul progresului“^{.54}

Prin înlăturarea războaielor ca mijloc de soluționare a controverselor și litigiilor dintre popoare și prin aplanarea acestora „pe cale pașnică“, prin eliminarea militarismului.

„s-ar dărîma murii ce despart popoarele dolaltă, s-ar instala deplina frățietate și adevărata libertate între națiuni, iar acestora s-ar oferi un centru de încumnătire și înîtlnire, un centru moral : altarul pentru cultura umanității. . . Științele și luminile secolului nostru ar prospera cu succes strălucit“^{.55}

Am insista așa de mult asupra acestor idei, înscrise de doi profesori nășăudeni cu o sută de ani mai înainte, pentru că ele ne apar, sub multiple aspecte, foarte actuale și reliefează gîndirea sănătoasă și de bun simț a poporului român, a intelectualității românești, în veacuri trecute, gîndire preluată și continuată, în planul superior al socialismului, de clasa muncitoare din țara noastră, de partidul ei.

Ne-am străduit să aducem, din rafturi de arhivă, la aniversarea centenarului luptelor din 1877 — pentru independență și libertate, cîteva pagini ce ni se pare că au o adîncă semnificație pentru conștiința unității noastre naționale, cîteva pagini și clipe de viață trăită cu o sută de ani înainte în acest colț de țară românească, care se întitula pe atunci Țara Nășăudului.

După această lucrare s-a prezentat o comunicare la sesiunea de la Bistrița.

23. Ibidem, p. 12

54. Ibidem, pp. 5—6.

55. Ibidem, p. 13.